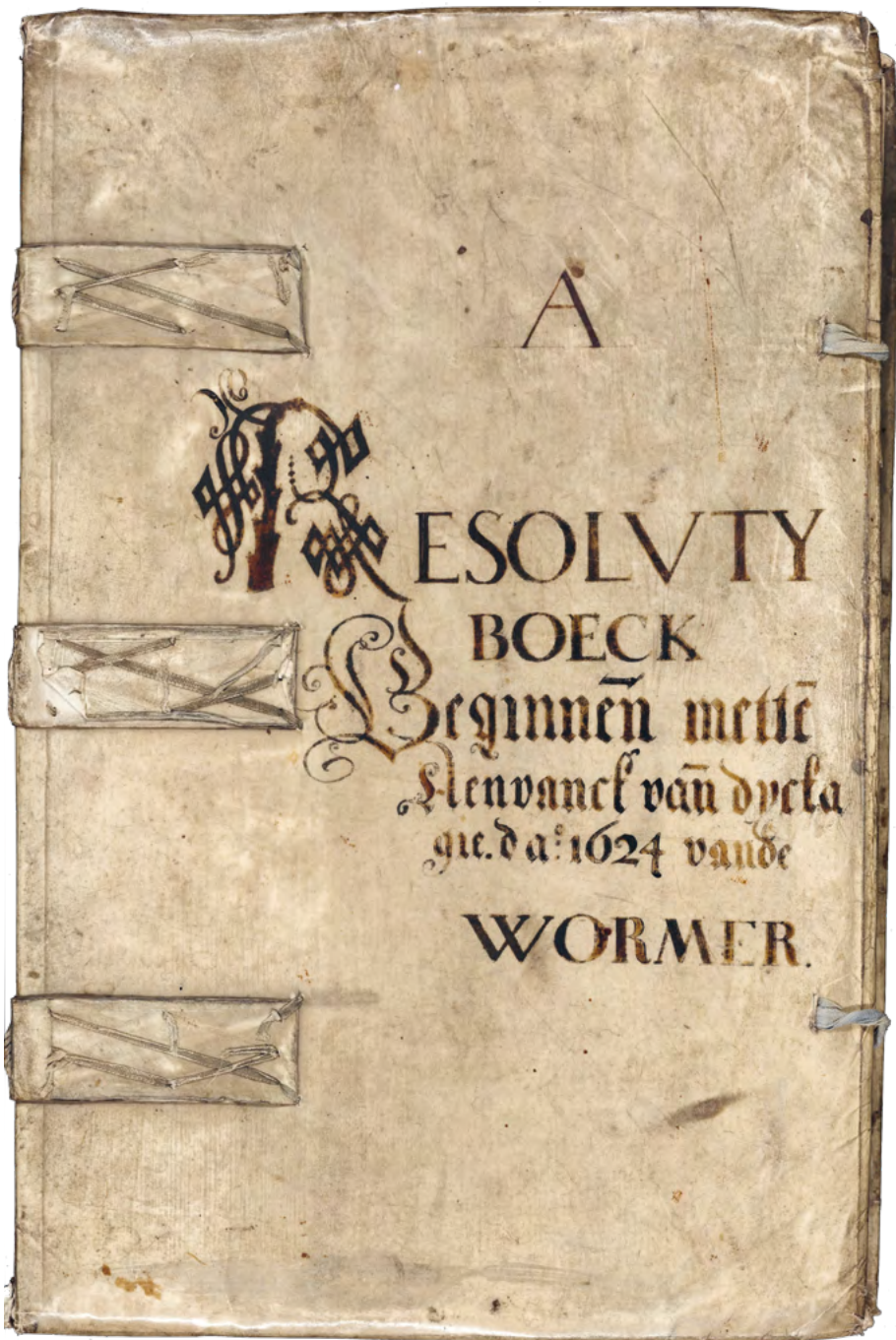

Bart Middelburg

Van Neck aff met de son om

De geschiedenis van
polder de Wijdewormer

Het 'Resolvtv Boeck Beginnen mette Aenvanck van dyckagie ao. 1624 vande Wormer', het oudste besluitenboek van het polderbestuur. Waterlands Archief.

Inleiding

De onbekende geschiedenissen van een ‘dijckagie’

Van geboorte ben ik niet eens een... Hoe noem je een inwoner van de Wijdewormer eigenlijk? Een Wijdewormerling? Een Wijdewormerer? Een Wijdewormeraar? Er bestaat simpelweg geen woord voor dat niet klinkt als een gekunsteld, taalkundig affront – al eeuwenlang. Ik ben wel in de Wijdewormer opgegroeid, op Neck, het enige buurtschap in de polder. Mijn vader is geboren en getogen in de Wijdewormer. Mijn opa was er warmoezier (tuinder) en veehouder aan de Zuiderweg, en decennialang gemeenteraadslid en wethouder (en loco-burgemeester). Een betbetovergrootvader van me was begin negentiende eeuw veehouder aan de Zuiderweg, en spoelde daar met vrouw en 1-jarig kind weg bij de grote watersnoodramp van 6 februari 1825. Zijn vader was rond 1790 eveneens veehouder aan de Zuiderweg.

Ten aanzien van de Wijdewormer ben ik dan ook niet echt, zoals dat vroeger wel met de nodige achterdocht en distantie werd genoemd, import; ik ben eerder export, want na een jaar of twintig was ik vertrokken.

Nog helemaal los van alle mogelijke verwarring met plaatsnamen als Wormer, Engewormer of Wormerveer, hebben een hoop mensen geen idee wat het precies is of waar het ligt – de Wijdewormer. Het is een ellipsvormige droogmakerij van ruim 1600 hectare landbouw- en veeteeltgrond, en wordt begrensd door Zaanstad in het westen, Purmerend in het oosten, Wormer, Jisp en de Beemster in het noorden, en Purmerland en Oostzaan in het zuiden, maar geografisch hoort het eigenlijk nergens bij; niet bij Kennemerland, niet bij de Zaanstreek, niet bij Waterland, en niet bij West-Friesland. In 1811 werd polder de Wijdewormer een zelfstandige gemeente, aanvankelijk samen met Jisp.

De Wijdewormer, voorheen het Wormermeer, behoort tot de ruim vijftig grotere en kleinere landaanwinningprojecten waarmee in de zestiende en zeventiende eeuw het in de hele wereld unieke Noordhollandse polderlandschap is gevormd: uitgestrekte weilanden onder wolkenluchten van Van Ruisdael en Vermeer, doorsneden door dijken met molens, ringvaarten, polderwegen en kavelsloten. De introductie begin zestiende eeuw van de achtkantige, bovenkruisende watermolen was een keerpunt in de waterstaatsgeschiedenis van Holland boven het

IJ, het zogeheten Noorderkwartier, dat voor een groot deel uit water bestond. Met de schepraderen van zulke molens konden meren, slikken en schorren in betrekkelijk korte tijd en tegen overzienbare kosten worden leeggemaal; van water kon land worden gemaakt, een 'dijckagie'. De oudste bekende drooglegging is die van het Achtermeer ten zuiden van Alkmaar rond 1533. Daarna volgden onder andere het Bergermeer en het Egmondermeer (1565), de Zijpe (1597), de Wieringerwaard (1611), het Beemstermeer (1612), het Purmermeer (1622) en het Wormermeer (1626). Na de Wijdewormer werden ook het Broekermeer (1628), de Heerhugowaard (1631) en de Schermer (1635) ingepolderd.

De Wijdewormer werd drooggelegd in 1623-1626 en is dus vierhonderd jaar oud, maar in de geschiedschrijving komen de polder en het veel oudere buurtschap Neck, in het noordoosten van de bedijking, er bekaaid vanaf. Over de Beemster is bij wijze van spreken een boekenkast volgeschreven, te beginnen met het standaardwerk *Bedijking, opkomst en bloei van de Beemster* (1857) van veehouder en self-made historicus Jacob Bouman. Waar het gaat om de geschiedschrijving van de Wijdewormer en Neck is er eigenlijk alleen maar 350 jaar de Wijdewormer van voormalig dorpsmid en oud-wethouder Johannes Haller, in 1976 gepubliceerd bij het 350-jarig bestaan van de polder (en in 1990 herdrukt als *De Eindbalans*). Jo Haller is zich destijds echter niet te buiten gegaan aan historisch onderzoek. Haller is zichtbaar met een grote boog om sommige tijdvakken en onderwerpen heengelopen, bijvoorbeeld om de zeventiende en de achttiende eeuw, een voor de Wijdewormer in tal van opzichten cruciale en vormende periode. Over dat tijdvak deed hij niettemin een reeks even stellige als onjuiste beweringen.

Tallose onderzoeksvragen over de historie van de Wijdewormer zijn bijgevolg ook na vier eeuwen nog altijd niet beantwoord. Wanneer precies werd het besluit tot inpoldering van het Wormermeer genomen, en door wie? Hoe is die inpoldering gefinancierd? Hebben de initiatiefnemers van de bedijking er geld aan verdiend? Moesten er, om de voortgang van het project te bespoedigen, hoogwaardigheidsbekleders worden omgekocht? Wanneer exact viel de Wormer droog? Hoeveel molens hebben er in de loop der eeuwen in de polder gestaan, en waar? Had de Wormer eigen rechtspraak, inclusief terechtstellingen en een eigen galgenveld, en zo ja, hoe heeft die rechtspleging zich in de loop der tijd ontwikkeld? Wat voor gevolgen hadden de grote, achttiende-eeuwse uitbraken van runderpest voor de Wormer? Wie zijn er omgekomen bij de grote watersnoodramp van 1825?

Najaar 2018 besloot ik op die en vele andere vragen een antwoord te gaan zoeken. Het resultaat daarvan is dit boek, dat bestaat uit veertig, in chronologie oplopende hoofdstukken over de onbekende geschiedenissen van de polder: be-

langrijke gebeurtenissen en ontwikkelingen maar ook *petites histoires* die soms eeuwenlang verstopt hebben gezeten in archieven, en die tezamen een beeld vormen van vierhonderd jaar de Wijdewormer.

Dat beeld is niet altijd even vrolijk. Een vraag was bijvoorbeeld ook hoe de Wormer zich qua welstand en voorspoed in de zeventiende en achttiende eeuw verhiel tot de Beemster; de Beemster en de Wormer zijn immers vrijwel tegelijkertijd ingepolderd, en liggen zo ongeveer naast elkaar. De Beemster was in de zeventiende eeuw een lustoord waar de puissant rijke Amsterdamse *high society* van toen – zoals Joost van den Vondel het in 1644 verwoordde in een lofzang op de polder – een ‘goude tijd’ beleefde in ‘lieve lustpricelen’, danste, banketteerde, en uit spelen ging met de koets.¹ Molenmaker Jan Adriaanszoon Leeghwater was in 1641 zo mogelijk nog euforischer: de Beemster was ‘door des Heeren zegen’ van meet af aan een lushof dat ‘zo veel overvloedige vrugten heeft gedragen, dat ’et niet wel met de penne en is te beschryven’.²

Aan de overkant van de Beemster-ringvaart, in de Wormer, was een compleet tegengestelde ontwikkeling te zien: daar was de armoede eeuwenlang met geen pen te beschrijven. In de Wormer woonden, zo bleek in 1674 bij een fiscale volkstelling, eigenlijk alleen maar ‘ongemene sobre Luijden’³, en begin achttiende eeuw verkeerde de polder in zo’n deplorabele staat dat de boerderijen geregeld door de pachters van ellende maar werden verlaten.

Een fundamenteel verschil tussen bedijkingen als de Beemster en de Purmer enerzijds en de Wormer anderzijds, is ook dat de Wormer in de zeventiende en achttiende eeuw bestuurlijk en economisch in feite expansiegebied van de stad Purmerend was. In elk geval waren Purmerend en de Wijdewormer (die aanvankelijk vrijwel uitsluitend werd aangeduid als ‘de Wormer’) eeuwenlang onverbrekkelijk met elkaar verbonden. Op naam van Purmerend werd in 1623 bij de Staten van Holland vergunning aangevraagd (‘octrooi’) voor inpoldering van het Wormermeer, als *business model*, en in de hoop dat daarmee de wekelijkse waren- en veemarkt verder zou worden gestimuleerd. Bij de drooglegging in 1626 was Purmerend met in totaal 184,5 morgen land (circa 157 hectare) veruit de grootste grondbezitter in de polder, op gepaste afstand gevolgd door de Delftse advocaat en zakenman Wouter van Groenewegen (90 morgen), de Rotterdamse familie Musch (75 morgen) en de stad Monnickendam (63 morgen). En Purmerend had in de zeventiende en achttiende eeuw ook een ijzeren greep op het bestuur over de Wormer. Al in de aanloopfase naar de drooglegging bedong Purmerend twee zetels in het college van hoofdingelanden van de Wormer. Dat college van belangrijkste grondeigenaren vormde in de zeventiende en achttiende eeuw het hoogste gezag in de polder, als waterschap, maar ook als civiel bestuur. Daarnaast bedong Purmerend zo onge-

veer het monopolie op het benoemen van het dagelijks bestuur van de Wormer: de dijkgraaf en de heemraden, alsook de secretaris en de penningmeester van het polderbestuur.

Die bestuurlijke dominantie van Purmerend was zo groot, dat daarover midden zeventiende eeuw een heuse machtsstrijd losbarstte. In dat conflict kwamen de burgemeesters van Purmerend (steden hadden er destijds meerdere) lijnrecht tegenover alle andere hoofdingelanden van de Wormer te staan, onder wie Albert en Meijndert Sonck, burgemeesters van Hoorn, en Joan Sixti, burgemeester van Den Haag. Purmerend werd in die langdurige vete door de overige hoofdingelanden zelfs meerdere keren voor de rechter gesleept, met alle 'twee spalt inde rege-ringhe' van de Wormer van dien. Uiteindelijk moest Purmerend in dat conflict bakzeil halen, maar behield niettemin een zware stem in de Wormer: bijna twee eeuwen lang, van de drooglegging in 1626 tot begin negentiende eeuw, werden in alle bestuurlijke en andere cruciale functies in de Wormer vrijwel uitsluitend Purmerendse regenten benoemd.

De titel van dit boek, *Van Neck aff met de son om*, dateert van 1672, om precies te zijn: van 16 juli 1672. Auteur van de titel is Adriaen Schot – hij komt in meerdere hoofdstukken voorbij.

Zijn vader, Sybrant Claesz. Schot, was begin zeventiende eeuw pensionaris van Purmerend (juridisch adviseur van het stadsbestuur), en de allereerste secretaris van het polderbestuur van de Wijdewormer. Sybrant Schot notuleerde bijvoorbeeld, van 1624 tot 1647, alle vergaderingen van hoofdingelanden, dijkgraaf en heemraden van de Wormer in het 'Resolvty Boeck', hield onder meer het 'memoriael', het 'Dijkboek', het 'Crimineel Boeck', het 'Recht-Boeck' en het 'Minuijtboek' bij, en verzorgde ook nog eens de correspondentie van het polderbestuur.

In mei 1647 werd Sybrant Schot als secretaris van het Wormer-bestuur opgevolgd door zijn zoon Adriaen Schot, notaris in Purmerend en later ook schepen (rechter) van die stad.⁴ Als secretaris van het Wormer-bestuur heeft Adriaen Schot, evenals zijn vader, zijn vingers blauw geschreven, met de ganzeveer. Hij bekleedde die functie ruim dertig jaar, tot zijn dood eind 1678.

Adriaen Schot was nog secretaris van het polderbestuur in het Rampjaar 1672, waarin Frankrijk en Engeland probeerden de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden te annexeren. Op 12 juni 1672 opende Zonnekoning Lodewijk de Veertiende de aanval op de Nederlanden, en in die oorlog – zie hoofdstuk 17 – werden boeren uit de hele republiek gemobiliseerd, ook uit de Wijdewormer. Op 16 juli 1672 stelde Adriaen Schot op bevel van hogerhand een lijst op van 'weerbaere manspersonen in de Wormer meer woonachtich oudt boven den 18 en beneden den 60 jaeren', die vervolgens naar het front werden gestuurd.⁵ Al die soldaten in

spe moest hun mobilisatie persoonlijk worden aangezegd door een bode, maar huisnummers waren er nog niet, en daarom gebruikte Schot voor zijn lijst van op te roepen manspersonen onder andere deze adressering voor de ringdijk van de polder: ‘Van Neck aff met de son om.’

Schot zal er te midden van die gruwelijke oorlog geen moment stil bij hebben gestaan, maar ‘Van Neck aff met de son om’ is wat je toevalspoëzie zou kunnen noemen. Het is een regel die blijft hangen, en bovendien, als je de ringdijk daadwerkelijk helemaal van Neck af met de zon om volgt, dan omcirkel je het onderwerp van dit boek: droogmakerij, polder, ‘dijckagie’ de Wijdewormer.

Purmerend, oktober 2021

1. Opkomst en teloorgang van het buurtschap Hicke

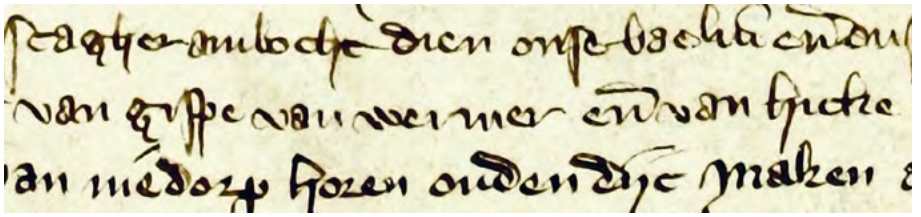
Met het sluiten van de Westfriese Omringdijk transformeerde West-Friesland rond 1320 tot een soort eiland, met de Zijpe in het westen, de Zuiderzee in het noorden en oosten, en in het zuiden een aantal woeste, het oude land steeds verder afkalvende meren als het Schermeer, het Beemstermeer en het Wormermeer. Met al dat water rondom was de omringdijk van meet af aan een werk in permanente uitvoering. Bij elke dreigende doorbraak liep ook de rest van het zogeheten Noorderkwartier gevaar, en werd doorgaans een zogeheten inlaag aangebracht: achter het bedreigde dijkvak werd een reservedijk gelegd. Vanwege het grote gemeenschappelijke belang werden voor de aanleg van zo'n inlaagdijk mannen gerekruteerd uit het hele graafschap dat Holland toen nog was.

In de loop van 1328 dreigde bijvoorbeeld het dijkvak tussen Medemblik en Almersdorp het te begeven (Almersdorp verdween uiteindelijk helemaal in zee). Graaf Willem van Henegouwen, Holland en Zeeland bepaalde vervolgens op 27 november 1328 per decreet (een zogeheten charter) dat er een inlaag moest worden gelegd 'achter Medemleke tote den Zande toe van Almairdorp, ende van den Zande tote den Zeedyc toe'. Een vierde deel van die inlaag moest worden gelegd door mannen uit Waterland en de Zeevang, een vierde door Drechterland (het gebied tussen Hoorn en Enkhuizen), een vierde door 'Scaghenambocht' (het gebied ten noorden van Alkmaar), en een vierde door Kennemerland.

Graaf Willem specificeerde ook waar die mannen uit Kennemerland precies moesten worden gerekruteerd: zij moesten komen 'van Gispe van Wermer en van Hicke' – van Jisp, Wormer en het latere Neck.¹

Het is de oudste vermelding van Neck die er in de nationale en regionale archieven te vinden is, maar Neck moet veel ouder zijn dan het Hicke van 1328; het was toen immers al een gemeenschap van een zodanige omvang en mogelijk welstand, dat de graaf van Holland het op de lijst zette bij herstelwerkzaamheden aan de Westfriese Omringdijk.

Het midden van het huidige Noord-Holland bestond in de vroege middeleeuwen (globaal van 500 tot 1000 na Christus) vooral uit onbegaanbaar veenmoeras. Tegen het eerste millennium daalde de zeespiegel, en veranderde het Noordhollandse landschap in een dikke veenlaag boven zeeniveau, doorsneden door rivier-

...van Giske van Wermer en van Hicke...
an medozz horen oiden die maken

De oudste vermelding van Neck, in een charter van graaf Willem van Henegouwen, Holland en Zeeland van 27 november 1328: ‘...van Giske van Wermer en van Hicke...’ Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis.

tjes als de Bamestra, de Ghyspe (‘kolkend water’) en de Weromeri of Weromere, en raakte dientengevolge steeds meer bevolkt.² Ergens rond het jaar 1000 – in elk geval lang voor er sprake was van dorpjes als Purmereijnde, Aemstelredam en Saenredam – ontstonden aan weerszijden van de Ghyspe vrijwel tegelijkertijd twee nederzettingen van binnenvissers en boeren: aan de westoever Giske, het latere Jisp, en aan de oostoever een gehucht dat toen mogelijk ‘Hnekka’ werd genoemd.³ Het Oudfriese ‘Hnekka’ is etymologisch verwant aan onder andere het Middelnederduitse ‘necke’, het Oudengelse ‘hnecca’, het Oudierse ‘cnocc’ en het Middelhoogduitse ‘genicke’, en heeft een aantal betekenissen: een kromming of welving in de hals of de nek van een dier, en ook heuvel, verhoogd landschap. Later is ‘Hnekka’ waarschijnlijk verbasterd tot Hicke, en uiteindelijk tot Neck.

Volgens de Zaanse, zeventiende-eeuwse geschiedschrijver en boekhandelaar Hendrik Soeteboom waren Neck en Jisp aanvankelijk ‘byeen geleghen ontrent het Water de Iisph’.⁴ Neck en Jisp liepen oorspronkelijk dus min of meer in elkaar over, maar dat veranderde weer toen zich in de twaalfde en dertiende eeuw hevige stormvloedden voordeden. Bij de zogeheten Allerheiligenvloed van 1170 overstroomde de Noordzee Holland, Zeeland, Friesland en Vlaanderen. Het zeewater stond tot aan Utrecht, waar grote hoeveelheden zeevis werden gevangen.⁵ Het binnenmeer de Aelmeer, tot dan een zoetwaterbekken, veranderde bij die overstromingen in de Zuiderzee, en de riviertjes de Bamestra en de Weromere transformeerden geleidelijk tot omvangrijke meren – de Beemster en de Wormer – die in open verbindingen stonden met onder andere de Zuiderzee en het IJ.

Als gevolg van die stormvloedden gingen ook het oostelijk deel van Jisp en het westelijk deel van Neck verloren, en zouden beide dorpen steeds verder uiteen zijn gedreven.⁶ Fiscaal bleven Neck en Jisp overigens wel een eenheid. Zo bepaalde Albrecht van Beieren, graaf van Holland, Henegouwen en Zeeland, op 15 juli 1387 dat ‘onsen goeden luden van Giske ende van Necke’ zes mannen (ook wel ‘riemen’ genoemd) dienden te leveren voor de zogeheten heervaart, krijgsdienst.⁷ Later kregen zij belastingverlaging: op 19 juni 1425 verordonneerde her-

Uitsnede uit de kaart van Beeldsnyder uit 1575, met Neck en Purmerend ingeklemd tussen het Beemstermeer, het Wormermeer en het Purmermeer. Linksboven het Schermeer, rechtsboven de Zuiderzee. Noord-Hollands Archief.